

THOMAS AQUINAS ve İRADE

Doç. Dr. Nurten GÖKALP*

İnsan yaşamında karar vermede tutkuların yerini belirlemek oldukça karmaşıktır. İnsanlar karar verme aşamasında hangi güçlerin etkisi altındadırlar? Yalnızca entelektüel unsurlar iyi ve doğru seçimleri yapmada yeterli midir? İyi ve doğruyu seçmede tutkuların rolü var mıdır?

Karar vermede entelektüel unsurlar ile tutkuların etkisi konusunda ilkçağ düşüncesinden sonra iki eğilim göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki Aristotelesçi ikincisi ise Stoacı eğilimdir. Aristoteles (M.Ö. 384-322) karar vermede tutkuların tamamen yatıştırılmasından ziyade akıl ile dengelenmesini kabul ederken Stoacılar tutkuların tamamıyla alt edilmesini ve aklın tek güç olduğunu düşünürler.

Platon'un ruhun üçlü bölünümünü ikili ahlak psikolojisine dönüştüren Aristoteles, bilişsel aktiviteler olarak akıl ile duygu arasındaki ikiliği ruhun lojik ve alojik kısımları arasında formüle etmiştir.

O tüm istekler ve duyguları da yargı ve değerlendirmeyi ihtiva edecek biçimde genişletmiştir. Retorik II. kitapta duygusal tepkiler ve hislerin akli karar vermede önemli kaynaklar olduğunu ifade eder. İstenen ve istenmeyen hislerin tartışmasını ve haz ile iştah arasındaki ilişkiyi açıklar.

Akli olmayan iştah doğaldır ve kendini psiko-somatik değişikliklerle ortaya koyar. Ancak bu onların akli ve bilişsel olmadıklarını göstermez. Çünkü "Ruhun akıl sahibi olmayan ama bir şekilde akıldan pay alan bir başka doğal yanı var görünüyor."¹ diyen Aristoteles'e göre zeka fakültesinin hem mantıkî hem de mantıkî olmayan fonksiyonları vardır.

Öte yandan Stoacılar tutkuları yanlış yargılar olarak nitelendirir ve Grek düşüncesindeki entellektüalist geleneği takip ederek erdem ile bilgiyi aynileştirirler. Duyumsal ve rasyonel iştahların karşılığında dikkat çeken Stoacılar göre duygulanımlar beden hareketi olarak nitelendirilir ve temelde rasyonelitenin bir ölçütüne karşılık gelmez.

Ortaçağda, karar vermede büyük ölçüde Aristoteles'in Retoriğine dayalı bir düşün-

* Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü

¹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, Çev. Saffet Babür, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997, s.22

ce geliştiren Thomas Aquinas'ın bu açıklaması oldukça detaylıdır. Kendisinden önce Augustinus'un yaptığı gibi Stoik doktrine karşı çıkan Thomas Aquinas, iradenin eyleminde duygularınla ilgili sistemli bir açıklama yapmıştır.

Thomas Aquinas'ın düşüncesinde iradenin eylemini anlayabilmek için onun canlılardaki yerini belirlemek gerekir. Onun varlık derecelendirmesinde yaşamın en mükemmel düzeyi entellekt düzeyidir ve irade bu düzey ile ilgili olarak açıklanmaktadır. Bu derecelenmenin en altında cansız varlıklar vardır. Onun üstünde hayatın ilk düzeyi olan bitkiler bulunur. Bitkilerde yalnızca forma doğru hareket vardır. Bitkilerin üzerinde hayvan yaşamı yer alır ve duyu algısı ile belirlenir. Bunun üzerinde de en mükemmel yaşam düzeyi olan entellekt bulunur. Bu düzeyde zihin kendi üzerine yansır ve kendini anlar. Ancak bunun da farklı düzeyleri vardır. Örneğin insan zihni ya da meleklerin zihninin farklılığı gibi. İnsan zihni kendini anlayabilmek için dışarıdaki şeyleri bilmekle başlamak zorunda iken, en mükemmel zihinsel yaşama sahip olan melekler bunu dışarıya bağlı olmadan yapabilirler.²

Thomas Aquinas'ın sisteminde entellekt ile irade zihnin iki büyük gücüdür.

Entellekt bedenın biçimlendiricisi olan ruhun gücüne sahiptir. O insanın bilme gücü olup beşeri varlığa özeldir. Bu yüksek dereceli bir yaşam aktivitesi olup ruhun kendi içinde immateryal bir varlığa sahiptir. Bu gücün farklı dereceleri vardır. Birinci derecesi maddi ferdiyetleri ile değil, maddeden arınmış olarak varolan duyum derecesidir. İmmateryalitenin en yüksek ve en mükemmel derecesi ise entelektüel anlamadır.³

Aquinas'a göre bilme gücü olan entellektin dışında zihnin ikinci gücü olan irade insanın isteme gücüdür ve insana özgüdür. Ancak başka isteme biçimleri de vardır ve bunların bir kısmı da hayvanlarla ortakır. Örneğin açlık ve susuzluk gibi ihtiyaçlarda ne yiyeceğini seçmek gibi. Ancak ne yiyeceğini seçmek için çok fazla entelektüel yetenek de gerekmez.

Oysa iradî bir seçmede entelektüel yetenekler gereklidir. Çünkü Aquinas'a göre entellekte sahip olan cevherler iradeye de sahip olmak zorundadırlar.⁴ Yaratılmış entelektüel cevherler iradeye sahiptir. İnsan dışında taşlar ve bitkiler kendi hareketlerine karar vermekten uzaktır. Onların yargıları akıl yürütemeyen hayvanlar gibi doğa tarafından sabitleştirilmiştir.

İradeyi entelektüel veya akli isteme olarak belirleyen Aquinas'a göre zihin gibi irade de immateryal bir güçtür ve zihinden daha geniş bir eylem yeteneği vardır. Zihnin eylemi ruhun içine, iradenin ki dışına yöneliktir. Bu durumda zihin daha pasif, irade ise daha aktiftir.⁵

² T. Aquinas, *Selected Philosophical Writings*, Sel. And Trans. by T. Mc Dermott, Oxford University Press, New York, 1993, s.116

³ A.g.e., s.132-133

⁴ A.g.e., s.169

⁵ A.g.e., s.173

Aquinas'a göre Aristoteles'in de dediği gibi, iradenin olduğu yerde entellekt, duygusal hisler ve duyumlama vardır.⁶ Bu aslında çok genel bir fenomenin yalnızca bir görünüşüdür ki bu Aquinas tarafından eğilim(appetitus) olarak adlandırılır. O halde eğilimin ne olduğunu belirlemek ve eğilim ile isteme arasındaki ilişkiyi netleştirmek gerekmektedir. Çünkü ona göre ister hayvanda olsun ister insanda olsun isteme ile eğilim arasında paralellikler vardır. Eğilim ruhun objelerin farkındalığına yönelik bir yeteneği olarak tanımlanmaktadır. İnsanda iki farklı eğilim gücü vardır: duyumsal farkındalık ve entelektüel anlayış.

Entellekt tarafından kavranan, duyumlar tarafından elde edilenlerden farklı olduğu için Aquinas'a göre entelektüel eğilim, duyumsal eğilimden farklı bir güçtür. Duyumsal eğilimler istekler için bir potansiyeldir ve hayvanlarla ortaktır. Oysa irade doğrudan entelektüel eğilimlerle ilgili bir isteme kapasitesidir. Buradaki güçlük doğal eğilimlerle bilinçli eğilimler arasındaki benzerliktir. Bu güçlüğü aşmanın yolu da bir tür "isteme" olan iradenin entelektüel eğilimlerle olan ilişkisini netleştirmektir.

Bu çerçevede de öncelikle belirlenmesi gereken nokta Aquinas'ın düşüncesinde entelektüel eğilimlerin hisler ve tutkularla olan ilişkisidir. Konu ile ilgili olarak önce Aristoteles'in düşüncelerini ele alan filozof, Aristoteles'in tutkuları ruhun konusu yapmadığını çünkü tutkunun bedenle belirginleştiğini ve maddi olmayan bir şey olan ruhla ilgili olamayacağını ifade ettiğini belirtir. Tutkularla bedensel değişimler arasında kurulan bu ilişkiye karşın Aquinas'ın düşüncesinde bir yanda idrak süreci diğer yanda bununla ilgili bedensel belirtiler yer almaktadır. Bu ilişki Aristoteles'in düşüncesindeki maddeden forma ya da formdan maddeye doğru giden ilişkiye benzetilebilir.

Öte yandan Aristoteles için tutkular istekler olmaktan çok algıdırlar. Çünkü tutkular önce algıda oluşur. Ayrıca istekler algıdan daha aktiftir. Pasif olan tutkular bu nedenle ancak algının bir özelliği olarak görülebilir.⁷

Oysa Aquinas'a göre tutkular algıdan ziyade istektir ve tutkular duyumsal eğilimlere dayandığı kadar entelektüel eğilimlere de dayanırlar. Tutkuların duygusal eğilimlerimizi etkilediği kadar entelektüel eğilimlerimizi de etkileme gücü vardır.⁸

Tutkularla ilgili olarak geniş bir sınıflama da yapan Aquinas onların dört ana tutkudan türediğini iddia eder ve dört ana tutkuyu zevk, acı, ümit ve korku olarak belirler. Zevk ve acı tüm tutkuların en son noktasıdır, tüm tutkular bu son noktada birinden ya da ötekenden kaynaklanır.

Öte yandan ümit ve korku ise eğilimlerin son noktasıdır, tüm eğilimler son noktada birinden ya da ötekenden kaynaklanır.⁹

Bu da göstermektedir ki, Aquinas'a göre eğilimler ve tutkular birbirleri ile ilişkili-

⁶ A.g.e., s.132

⁷ A.g.e.,s. 160

⁸ A.g.e., s.161

⁹ Gavkröger S. "Descartes' Theory of Passion" Ed. J. Cottingham, Oxford University Press, 1998, s.214

dir. Ve tutkular hem duyumsal eğilimlerimizi hem de entelektüel eğilimlerimizi etkilemektedirler.

Görülüyor ki, Aquinas iradeyi Aristoteles gibi yalnız aklın bir gücü olarak görmemiş daha karmaşık bir yapıyı dile getirmiştir. Ona göre irade zihinden daha geniş bir hareket yeteneğine sahiptir. Çünkü onda tutkuların da etkisi vardır.

Buna bağlı olarak şunu ifade edebiliriz ki, Aquinas her ne kadar ruhun iki gücü olan intellekt ile irade arasında keskin ayırımı savunmuş, birinin doğruya diğerinin iyiye yönelik olduğunu ifade etmişse de, onun düşüncelerinde hem entellekt ile irade arasında hem de tutkularla ya da daha genel bir ifade ile duygularla bunlar arasında bir ilişki vardır. Bu konuda varolan belirsizliklerin temelinde aslında tutkular ile bu entelektüel yapılar arasındaki ilişkinin yeterince açık ifade edilmemiş olması yatmaktadır.

Bununla birlikte bedensel değişimlerle tutkular arasında ilişki kuran ve bedensel değişimleri tutkuların oluşumuna temel yapan Aquinas'ın bu tavrı 17. yüzyıl düşüncesine mirastır. Ancak 17. yüzyıl felsefesinde Aquinas'ın akıl irade ve tutkular arasındaki bu incelikli ve orijinal ilişkinin varlığına ilişkin düşüncelerinin kaybolduğu da bir gerçektir.